

Szerkesztők: Restás Attila – Varsányi Orsolya

A tanulmányokat lektoralta: Bartók Béla, Bilkei Irén, Bodnár Mónika, Forisek Péter, Kanász Viktor, Kis József, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Magyar Zoltán, Németh Attila, Novák Ádám, Pomozi Péter, Ravasz István, Somfai Kara Dávid, Szabó Károly, Szegedi László, Szili Katalin, Veszprémy László

Magyar nyelvi lektor: Pál Helén, Restás Attila, Varsányi Orsolya

Az MKI szerkesztőbizottsága: Kásler Miklós (elnök), Balogh Andrea Johanna, Bíró Csilla, B. Szabó János, Csornay Boldizsár, Fehér Bence, Hoppál Mihály, Nagy Dóra, Pomozi Péter, Szabados György

A kötet megjelenését támogatta a

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

© Szerzők, Szerkesztők, 2024

ISSN 2732-3269 (A Magyarságkutató Intézet Evkönyve)

ISSN 2677-0261 (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai)

TARTALOM

Agócs Gergely: Dunának, amu-darjának egy a hangja. Magyar népzenei dallamtípusok változatai a karakalpak zenefolklórban	7
Babucs Zoltán: Vezérkari sorsok. Adalékok a magyar királyi honvéd vezérkari testület működéséhez	51
Bagi Zoltán Péter: Ferdinand Graf von Hardegg ideiglenesen megbízott felső-magyarországi Feldobrist mindennapjai	93
Borvendég Zsuzsanna: Az 1956-os megtorlások emlékére: Tumbász Ákos, a névtelen pesti srác	117
Fabó Edit Ilona: Magyar polgárosodás a történelmi keretek között	137
Fehér Bence: Egy hellenisztikus korra visszamenő görög hagyomány Belső-Ázsia törzseiről	157
Horváth Ciprián: Abasár–Bolt-tető monostorának temetője – előzetes beszámoló	175
Illik Péter: A Szent Korona-eszme 200 éve a hazai közoktatásban.	199
Kanász Viktor: A népnyzó főúrtól a nemzet hős lelkű asszonyáig. A Kanizsai család irodalmi emlékezete	215
Kőő Artúr: Szuverénként, mégis szövetségben? Adalékok a közép-európai regionális koncepciók 19–20. századi történetéhez	245
Magyar Zoltán: Narratívátípusok és népi emlékezet: egy dél-erdélyi falu mondahagyománya	257
Majorossy Imre Gábor: „Noszsa, ti bajnok hazafiak!” Iskoladramák a pécsi Klimó-könyvtárban	285
Nagy Dóra: A pesti egyetem első magyartanára –Vályi András öröksége.	307
Sashalmi-Fekete Tamás: A szászöldi szent lászló-legendaciklus falképeinek ábrázolásairól.	321
B. Szabó János: A Nyugat- és Dél-Dunántúl urai a 10. Században: Koppány duxtól Bulcsú karchasig	343
Szuromi Rita: Kultuszközösség egy nemesi faluban. Esettanulmány a rokonság identitásformáló erejéről	357
Tánczos Vilmos: Hogyan halnak meg a népi tárgyak? Egy csíki gazdaság példája	379
Teisler Éva: I. Károly magyar király és felesége, Erzsébet királyné kettős- és gyűrűspecsétei	415
A kötet szerzői	432

TEISZLER ÉVA

I. KÁROLY MAGYAR KIRÁLY ÉS FELESÉGE, ERZSÉBET KIRÁLYNÉ KETTŐS- ÉS GYŰRŰSPECSETJEI

KIVONAT: A történeti és művészettörténeti szakirodalom I. Károly (Róbert) magyar királynak (1301–1342) három kettős- és két gyűrűspecsetjét, utolsó feleségének, Łokietek Erzsébetnek pedig egy gyűrűs- és egy kettőspecsetjét tartja számon. A jelenlegi írás ezek készítésének hátterével és a házaspár korábban nem nyilvántartott pecsetjeivel foglalkozik.

KULCSSZAVAK: I. Károly magyar király, Károly Róbert, Łokietek Erzsébet magyar királyné, Martell Károly, IV. Béla magyar király, V. István magyar király, kettőspecset, gyűrűspecset, középecset, királyi pecset, királynéi pecset, ellenpecset, sigillum duplex, sigillum anulare, sigillum mediocre, contrasigillum, kancellária

ÉVA TEISZLER

DOUBLE AND RING SEALS OF KING CHARLES OF HUNGARY AND HIS WIFE QUEEN ELISABETH

ABSTRACT: Historical and art-historical literature records three double and two ring seals of King Charles I (Róbert) of Hungary (1301-1342) and one ring and one double seal of his last wife, Elizabeth of Łokietek. The present paper deals with the background to the making of these seals and the couple's previously unrecorded seals.

KEY WORDS: Charles I of Hungary, Charles Robert, Elizabeth of Łokietek Queen of Hungary, Charles Martel, Béla IV of Hungary, Stephan V of Hungary, double seal, ring seal, middle seal, royal seal, queen's seal, counter-seal, sigillum duplex, sigillum anulare, sigillum mediocre, contrasigillum, chancellery

Bevezetés

I. Károly (Róbert) magyar király kettős- és gyűrűspecstjeit Gárdonyi (Grünn) Albert vette számba az 1900-as évek elején, meghatározva ezek használati idejét is. Gárdonyi állapította meg azt, hogy első Anjou uralkodónk három nagypecsétet, valamint egymást követően két gyűrűspecstet használt, felesége, Erzsébet királyné pedig egy nagy- és egy gyűrűspecstet.

Gárdonyi és az ő nyomán Kumorovitz Lajos Bernát volt az, aki a *sigillum secretum* felirattal ellátott királyi középpecsét vizsgálatára aránylag nagy hangsúlyt fektetve felvázolta a Károly-kori uralkodói pecséthasználattal jellemzőit, valamint az ezzel szorosán összefüggő kancelláriai működést, illetve annak reformjait, alapjaiban véve a mai napig elfogadott és érvényes módon.

Több, az Anjou-kori pecséthasználattal részproblémáival foglalkozó tanulmány azonban nyilvánvalóvá tette, hogy e megállapítások legalábbis részleteikben pontosíthatók, pontosítandók, és azt is, hogy I. Károly korának pecséthasználataival kapcsolatban még nem tisztázott világosan minden kérdés.

Gárdonyi szfragisztikai megállapításaira, továbbá a történettudomány általános fejtegetéseire – érthető módon – a művészettörténetírás is alapozott, különösen Károly első és második nagypecsétjének hazai párhuzamait kutatva.

A jelen tanulmány Károly első nagypecsétjét illetően a hazai párhuzam kérdéséhez, második nagypecsétjét illetően a keletkezési okok magyarázatához kíván hozzászólni, míg Károly és felesége gyűrűspecsetjei kapcsán a Károly-kori kancelláriai működés újragondolásának szükségességére szeretné felhívni a figyelmet.

I. Károly és IV. Béla első kettőspecsetjének kapcsolata

I. Károly első nagypecsétje használatba vételének a kezdeteire vonatkozóan Gárdonyi nyomán¹ a mai napig általánosan elfogadott az az I. (Nagy) Lajos király 1360-as években használt megerősítő záradékainak² információira alapozott nézet, amely szerint Károly első nagypecsétjét a királlyá koronázása óta használta,³ ez alatt pedig az első koronázást⁴ kell érteni, mert bár Károly kényszerűen három alkalommal is átesett a királyavatási szertartáson, saját uralkodási idejét 1301. január 1-től számította,⁵ első nagypecsétje oklevelein 1302-től fogva mutatható ki,⁶ így tehát ennek a *sigillum*nak az alkalmazását az 1301. évtől kezdődően kell valószínűsíteni.⁷

Radvánszky Béla 1879-ben az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain közzé tette I. Károly magyar király apja, Martell Károly magyar királyi címmel ellátott kettőspecsetjét, és egyúttal felhívta a figyelmet arra, hogy az nagyfokú hasonlóságot mutat I. Károly első kettőspecsetjével.⁸ A kérdéssel Gárdonyi is foglalkozott, megállapítva, hogy „Martell Károly pecsetje Olaszországban olasz izlés szerint készült s miután fia, I. Károly, azzal mindenben azonos izlésű pecsetet vésetett, világos, hogy I. Károly király első pecsetje olasz eredetű.”⁹ A művészettörténeti szakirodalom e gondolatmenetet némiképpen tovább vezetve határozottan úgy véli, hogy Károly első nagy-, illetve kettős- avagy felségpecsetjét már trónkövetelőként magával hozhatta, tekintve, hogy annak közvetlen mintaképe apja, Martell Károly magyarországi trónigényét hangsúlyozó kettőspecsetjében ragadható meg.¹⁰

1 Gárdonyi 1907, 34–35.

2 I. Lajos király megerősítő záradékaira nézve lásd Grün 1901.

3 „Mi tehát előre gondoskodván afelől, nehogy pecsetünknek ily módon történt elvesztése miatt alattvalóink jogaira nézve a jövőben veszély támadhasson, magunk számára két példányban új pecsetet metszettünk és elrendeltük, hogy ezt minden kiváltságlevelünkre és néhai Uratyánk Károly királynak is, a megkoronázása idején metszett, de ugyan általa (mivel úgy tapasztalták, hogy igen sok hűtlenséget követtek el vele) megsemmisített előbbeni; valamint a Havasalföld vidékén véletlenül elveszett második pecsete alatt keltekre is, a mondott három pecset mellé odailleszszék.” (I. Lajos király 1360-as években használt megerősítő záradékának részlete – Tripartitum II. rész 14. cím, 23. §. (Werbőczy 184.)

4 I. (Anjou) Károly első koronázására vonatkozóan legutóbb lásd Zsoldos 2009. és Kádár 2015, 46–63.

5 Engel 2001. Arch.

6 Anjou-oklt. I. 278. sz.

7 Bándi 1982, 167.

8 Radvánszky 1879.

9 Gárdonyi 1907, 37–38. Az idézett szöveg a 38. oldalon olvasható.

10 Takács 2011, 10.; Marosi 2015, 137.

Miután Martell Károly magyar trónigényt kifejező kettőspeccsétje a magyar uralkodói pecséthasználatra jellemző hagyományokat követ, okkal merült fel, hogy az ő – és őutána a fia első – peccsétjének megalkotásához milyen magyarországi minta állt rendelkezésre. Marosi Ernő elképzelhetőnek tartotta mind IV. Béla király első kettőspeccsétjének, mind az ő fia, a későbbi V. István király peccsétjeinek hatását Martell Károlyéra és I. Károly magyar királyéra egyaránt,¹¹ Takács Imre viszont Károly első felségpeccsétjének magyarországi párhuzamait illetően kifejezetten IV. Béla tatárjárás előtti, azaz első kettőspeccsétje mellett tette le a voksát.¹² I. Károly *sigillum duplex*-ével kapcsolatban megjegyzi ugyan, hogy a „peccsét köriratába foglalt uralkodói titulus azokat a magyar koronabirtokokat sorolja fel, amelyeket ebben a formában Károly Róbert dédapjának, a nápolyi Anjoukkal dinasztikus szövetségre lépő V. István magyar királynak a peccsétjéről ismerünk”,¹³ összességében mégis úgy véli, hogy „Károly Róbert nyilvánvalóan olyan magyar peccsét-hagyományhoz tér vissza, amely a királyságban már jó három évtizede ismeretlen, Nápolyban azonban, Mária királyné családjában éppen ez az V. Istvánnal letűnt, részben erősen régies, részben a gyanús magyarországi rokonok szokásaitól elütő forma számított az elfogadható, jó tradíciónak”.¹⁴ A „nápolyi herceg kétszeresen is a magyar korona örökösének tudhatta magát. Mint IV. Béla ükunokája a szent királyok dinasztijához tartozott. Apja, az 1295-ben elhunyt Martell Károly, Magyarországi Mária fia révén pedig egy legalábbis címe szerint magyar király közvetlen leszármazottjaként formálhatott igényt az Árpádok trónjára”.¹⁵ Ez utóbbi gondolatmenet mögött voltaképpen az a művészettörténetírásban már régen kikristályosodott álláspont tapintható ki, amely szerint a nápolyi Anjouk és I. Károly magyar király V. Istvánon keresztül tulajdonképpen IV. Bélára vezették vissza magyarországi uralmi igényüket.¹⁶

Az kétségtelen, hogy Martell Károly, illetve I. Károly és IV. Béla első kettőspeccsétjei sokkal inkább rokoníthatók egymással, mint I. Károlyé és V. Istváné,¹⁷ ami különösen a hátlap kettős-kereszt ábrázolásában fogható meg, hiszen V. Istvántól kezdődően a királyi peccsétekre helyezett kettőskeresztet töviskoszorú fonta át,¹⁸ Martell Károly és fia peccsétjének magyar tradíciója mögött azonban – az alábbiakban kifejtett okoknál fogva – nem érdemes a IV. Béla személyére mint ősré építő ideológiai háttérre keresni, már csak azért sem, mert az nem adna kellő magyarázatot arra, hogy az Anjouk saját peccsétjeik elkészítetésekor IV. Bélának miért éppen az első kettőspeccsétjéhez nyúltak vissza.

I. Károly nagyszülei, Árpád-házi/Magyarországi Mária és II. (Sánta) Károly házasságára I. Károly nápolyi király és [V.] István ifjabb király – tehát nem IV. Béla – 1269. évi megállá-

11 Marosi 2015, 137–139.

12 Takács 2011, 9.; IV. Béla első kettőspeccsétje a muhi csatában a tatárok kezére került, ezért újat kellett készíttetnie. IV. Béla peccsétjeire lásd Takács 2012, 122–125.

13 Takács 2011, 9. A magyar királyi cím bővülését a peccsétteken nyomon követi Bodor 2001, 2–3.

14 Takács 2011, 10.

15 Takács 2011, 8.

16 Marosi 1982, 140–142.

17 Takács 2011, 9.

18 Takács 2011a, 85–86., 91.

podásának köszönhetően került sor 1270-ben.¹⁹ Az ekkor tizenhárom éves magyar királynő családjaival együtt már megszenvedte az apja és nagyapja közötti, fegyveres összecsapásokig fajuló ellentétet,²⁰ így nem valószínű, hogy Máriát IV. Bélához szoros érzelmi szálak vagy a jól sikerült nápolyi-magyar dinasztikus kapcsolat létrehozása miatti hála kötötte volna. A nápolyi Anjouk ráadásul magyarországi trónigényüket nem IV. Béla, hanem következetesen V. István király személyére alapozták. Erre utalt II. Károly nápolyi király akkor, amikor kinyilvánította, hogy a Magyar Királyság trónja IV. (Kun) László utód nélküli halála miatt annak testvéreire, a nápolyi királynéra, Máriára szállt.²¹ Egybecseng ezzel VIII. Bonifác pápa és a bíborosok testületének 1303. május 31-i megállapítása is, amely szerint a Magyarország feletti uralom öröklési jogból ered, a legutóbb elhunyt magyar uralkodónak, IV. (Kun) Lászlónak pedig – minthogy V. Istvánnak a leánya – Mária és utódai a legközelebbi rokonai.²² E szemlélet érvényesülésének a közismertségére utal a következő forrás is: „amikor Magyarország szóban forgó királya, [ti. IV.] László, örökös nélkül meghalt, ahogyan elmondottuk, az ő összes nővére szakadókkal élt házasságban, kivéve Szicília királynéját, ezért ő, mint katolikus, maradt az ország örököse, és ő adományozta oda ezt az országot elsőszülött fiának, Martell Károlynak; miután ő meghalt, helyébe a királyságban a fia, Károly Róbert lépett, aki most uralkodik az ecsetelt jog alapján [...]”²³

A nápolyi Anjouknak a magyar trón utódlásával kapcsolatos álláspontja tulajdonképpen az Árpád-dinasztia hagyományosnak tekinthető felfogásához igazodott, vagy legalábbis azt az érvényesülő gyakorlatot követte, amely arra törekedett, hogy a vérrokonok között lehetőleg a legszűkebb ágon öröklődjön tovább a hatalom, a családfán csupán a legszükségesebb mértékig lépve vissza a közös őshöz.²⁴ Az Anjouk III. András vonatkozásában ugyan visszavezethetők volna öröklési igényüket IV. Bélára, hiszen II. András gyermekei – köztük IV. Béla – nem ismerték el legkisebb testvérük (?) Utószülött István Árpád-házi voltát, és ebből következően a későbbi III. András magyar királyét sem,²⁵ amivel voltaképpen kizárták, hogy a fiág kihalása után II. Andrást tekintsék annak a közös őznek, akinek leszármazottai közül a magyar trónutód kikerülhet, arra azonban ügyelniük kellett, hogy IV. Bélától más leányági fiúutódok is származtak, így végeredményben nem állt érdekükben az ő személyére építeni jogaikat. Károly és a III. András halála után a magyar trónra meghívott Vencel (László) egyaránt IV. Béla ükunokája volt,²⁶ ráadásul a cseh király fia III. András egyetlen gyermeke, (a később Tössinek nevezett) Erzsébet jegyeseként nápolyi vetélytársánál jóval nagyobb támogatást élvezett Magyarországon. Bármi volt is tehát annak az oka, hogy I. Károly – és apja, Martell Károly – IV. Béla első pecsétjének a motívumaihoz tért vissza, abban biztosan nem játszott szerepet a IV. Bélától való leszármazás gondolata.

19 Csukovits 2012, 51.

20 Az eseményeket részletesen ismerteti Zsoldos 2007.

21 Csukovits 2012, 54.

22 Anjou-oklt. I. 392. sz.

23 Borzákné – Szegfű 1988, 24.

24 Vö. ezzel Teiszler 2021, 547–553.; Teiszler 2023, 102.; Teiszler 2024. (megjelenés alatt).

25 Lenkey – Zsoldos 2003, 119–127.

26 Kristó – Makk 1990, 65.

Annál is inkább igaz ez, mert Martell Károly magyar trónigényt kifejező *sigillumán* azt hirdette, hogy ő V. István unokája. Pecsétjének felirata a következő volt: S[IGILLUM] KAROLI D[EI] G[RATIA] REGIS HUNGARIAE DALMACIE CROACIE RAME SERUIE GALLICIE LODOMERIE COMANIE ET BOLGARIE FILII KAROLI REGIS JEROSOLIMITANI ET SICILIE QUINTI STEPHANI NEPOTIS.²⁷ A magyar királyi pecséteken III. Istvántól kezdődően bővül ki a körirat a leszármazási formulával,²⁸ így Martell Károly eljárását akár hagyománykövetésnek is tekinthetnénk, noha az ő esetében nyilvánvalóan nem pusztán erről volt szó, ahogyan III. András esetében sem, aki kettőspecsétjének előlapján szintén az V. István kora óta használt titulusokat sorakoztatta fel: S[IGILLUM] ANDREE DEI GRA[TIA] HVNGARIE DALMACIE CROACIE RAME SERUIE CUMANIE BULGARIEQ[UE] REGIS, a hátoldalon pedig azt nyilvánította ki, hogy ő II. András király unokája: S[IGILLUM] ANDREE REGIS TERCII NEPOTIS ANDREE REGIS SECUNDI.²⁹ I. Károlynak azonban egyik pecsétje sem tartalmaz leszármazási formulát, ahogyan később a fiáé, I. Lajosé sem. Károly első nagypecsétjének a körirata pusztán a magyarországi tartományok feletti uralmat jelöli: KAROLUS DEI GRACIA UNGARIE DALMACIE CROACIE RAME SERUIE GALICIE LODOMERIE COMANIE BOLGARIEQ[UE] REX.³⁰

I. Károly második kettőspecsétjének használati ideje és a pecsétváltás oka

Károly 1323-ban új kettőspecsétet kezdett használni. Ez a kettőspecsét két jelentős újítást tartalmaz. Kibővült a pecsét körirata (az előlapon KAROLUS DEI GRA[TIA] HUNGARIE DALMACIE CROACIE RAME SERUIE GALICIE LODOMERIE, míg a hátlapon immár a COMANIE BULGARIEQ[UE] REX P[RI]NCE[P]S SALERNITAN[US] ET HONORIS AC MO[N]TIS S[AN]C[T]I ANGELI D[OMI]N[US] olvasható), és gazdagodtak a rajta lévő szimbólumok is: Károly pecsétjei közül ezen tűnik fel először az Anjou-magyar hasított címer.³¹

A család indoklása szerint a pecsétváltásra a királyi nagypecséttel történt visszaélések miatt volt szükség,³² a szakirodalom azonban más okokat is sejtett az esemény mögött, nevezetesen az uralkodói cím bővülését a pecséten,³³ valamint az 1310-es évek második felében induló kancelláriai reformokat, és ezzel összefüggésben egy új, korábban nem használt hitelesítő

27 A pecsét képét és leírását közli Radvánszky 1879. és Gárdonyi 1907, 38.

28 Bodor 2001, 3.

29 A pecsét képét és leírását közli Takács 2012, 150.

30 Bándi 1982, 167.

31 Bándi 1982, 167–168.

32 Lásd a 3. számú jegyzetet.

33 Gárdonyi 1907, 38–41.

eszköz, a királyi középspecsét (*sigillum mediocre*) bevezetését,³⁴ illetve a hatalmát 1323-tól konszolidáló Károly korábbi, szükségszerűen tett adományainak felülvizsgálati lehetőségét.³⁵

Valóban található nyoma az okleveles anyagban annak, hogy Károly első felségpecsétjének használata idején királyi oklevél hamisításával próbálkoztak,³⁶ de ilyen eset olyan csekély számban fordult csak elő (jelenlegi tudásunk szerint mindössze két alkalommal), hogy ez nem indokolhatta az uralkodói kettőspecstét visszavonását. Kizárható a nagypecsét megváltoztatásának okai közül az az érvelés is, amely a kancelláriai reformokkal és egy új pecsét típus bevezetésével magyarázza új tipárium vétesésének szükségességét, hiszen a nagypecsétet I. Károly korában a reformoktól függetlenül az alkancellár őrizte és kezelte,³⁷ amelytől minden tekintetben független volt a királyi kápolnaispán(ság) gondozására bízott, újonnan bevezetett, egészen más funkciót betöltő középspecsét, amelynek megjelenése ráadásul nem esik egybe³⁸ a második királyi nagypecsétével.³⁹ Annak az elméletnek a cáfolata pedig, amely az új királyi kettőspecstét bevezetését a korábbi királyi adományok felülvizsgálatával kapcsolta össze, tulajdonképpen már annak megfogánása előtt megszületett.⁴⁰ De még ha ezen indokoknak lenne is valamilyen létjogosultsága, nem adnak magyarázatot arra, hogy Károly miért bővítette a magyar királyok címhasználatát egy itáliai titulussal, és miért éppen az Anjoukra utaló motívumokkal gazdagította új kettőspecstétjét.

Az 1323. évi pecsétváltást magyarázó érvek közül tehát egy maradt: a Károly és az őt megelőző magyar királyok által korábban is viselt uralkodói címek kiegészítése új hatalmi igényeket jelző titulusokkal. Először Gárdonyi Albert hívta fel a figyelmet arra, hogy Károly második nagypecsétjén bővült az uralkodói cím, és hogy ezzel párhuzamosan a királyi oklevelek *intitulációjában* is megjelenik a Salerno hercege titulus. Ő a rendelkezésre álló adatok alapján még úgy gondolta, hogy Károly első alkalommal 1323. január 20-án használta okleveleinek önnevezésében a *princeps Salernitatus et honoris ac montis Sancti Angeli dominus* címet,⁴¹ de azt következetesen csak 1323. február 26-tól kezdődően viselte.⁴² Feltehetően erre alapozódott az a hipotézis, amely szerint I. Károly új hatalmi igényei kinyilvánításának megnyílt a Károly nagyanyja, Magyarországi Mária nápolyi királyné 1323-ban bekövetkezett halálával hozható összefüggésbe.⁴³

Gárdonyi adatait Károly címhasználatára vonatkozóan ma már pontosítani tudjuk. A magyar király 1322 decemberében még régi titulusai és első kettőspecstéje alatt bocsátotta ki

34 Az Anjou-kori kancelláriai reformok összefoglalására lásd Csukovits 2019, 56–60. A *sigillum mediocre* fogalmára lásd Almási 2005. és Almási 2005a.

35 Engel 1988, 132.

36 Karácsonyi 1988, 42.

37 Gárdonyi 1907, 45.

38 A kérdésre vonatkozóan lásd Csukovits 2019. és Hegedűs 2000.

39 Az I. Károly korában bevezetett királyi középspecstétre vonatkozóan lásd Gárdonyi 1914. és Kumorovitz 1943.

40 Lásd Grün 1901.

41 Gárdonyi 1907, 42.

42 Gárdonyi 1907, 39.

43 Takács 2011, 10–11.

privilegiumait. Az erre utaló utolsó adatunk 1322. december 10-ről származik.⁴⁴ Tudvalévő, hogy Károly csak privilegiumaiban használta teljes *intitulatióját*, egyéb okleveleiben nem. 1322. december 10. után nem ismerünk tőle ünnepélyes formában kiállított oklevelet, 1323. január elejétől kezdődően azonban ilyen típusú diplomáinak önmegnevezésében következetesen feltüntette a *princeps Salernitatus et honoris ac montis Sancti Angeli dominus* (igény)címet, amivel együtt járt az új pecsét 1323. január eleji bevezetése.⁴⁵ Mivel Károly nagyanyja, Mária nápolyi királyné csak 1323. március végén hunyt el, a magyar király címváltoztatásában és pecsétváltásában ennek az eseménynek biztosan nem volt szerepe, valamiféle diplomáciai alku azonban mégis sejthető a történetek mögött, hiszen Károly új *intitulatiójának* és új pecsétjének alkalmazását láthatóan pontosan az új év kezdetéhez igazította, amiből arra következtethetünk, hogy arra tudatosan készülhetett.

Az ellenkirályként útnak indított ifjú Károly, akit első koronázása előtt Magyarország királyának fiaként vagy Magyarországi Károlyként neveztek meg a nápolyi oklevelekben, 1323-ra már régóta küzdött apja címeinek visszaszerzéséért, aminek az lehetett az oka, hogy a salernói hercegi titulus valamilyen módon összekapcsolódhatott a nápolyi királyság utódlásával.

A salernói hercegi címet először Károly magyar király nagyapja, II. (Sánta) Károly viselte, majd őutána második fia, a már elsőszülöttségi jogokkal rendelkező Martell Károly. Ő a teljes Itáliában használt *intitulációja* (*princeps Salernitanus et honoris montis Sancti Angeli dominus ac eius in Regno Sicilie vicarius generalis*⁴⁶) alapján tényleges hatalmat is gyakorolhatott a terület felett. A nápolyi Anjouk Martell Károly halála után óvakodtak e cím odaadományozásától. II. Károly 1285-ben harmadszülött fiát, Róbert calabriai herceget ruházta fel az elsőszülöttség jogaival, a salernói hercegséget azonban senki nem kapta meg. A nápolyi király 1308-ban tett végrendelete, amelyben Martell Károly leszármazottait kizárta az utódlásból, szintén nem rendelkezett e cím felől. Fontos megjegyezni, hogy II. Károly 1285. évi rendelkezése elnyerte a pá-

44 Anjou-oklt. VI. 862. sz.

45 Anjou-oklt. VII. 1–2. sz. Az 1323. január 3-án és 4-én kelt dokumentumok Károly első oklevelei ebben az évben. Privilegiumként mindkettő teljes, a salernói hercegséget is magában foglaló *intitulatiót* tartalmaz, dátumsoraik azonban más-más személyt neveznek meg kiállítójukként: a január 3. keltezését tartalmazó oklevél András, míg a január 4-ére datált László székesfehérvári prépostot és királyi alkancellárt, ezért az első dokumentummal kapcsolatban Anjou-oklt. megjegyzi, hogy az nem keletkezhetett 1323. január 3-án, mert akkor László volt az alkancellár, a méltóságsorban megnevezett Csanád pedig még nem volt egri püspök. A január 4-én kelt oklevél csupán másolatban maradt ránk, így a rajta egykor függő pecsétet – mivel a másoló erre vonatkozóan nem jegyzett fel semmit – nem ismerjük. Az ezt követő olyan diploma, amely teljes *intitulatiót* tartalmaz, és pecsét töredékei is ismertek, 1323. január 17-én kelt (Anjou-oklt. VII. 9. sz.). Ennek szövege csak arról tesz említést, hogy az iratot kettőspeccséttel látták el, a rajta fennmaradt, ma látható pecsét töredékek alapján azonban nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyikkel. Az oklevél hátlapján viszont fennmaradt az egykori teljes pecsét hátlapjának részleges nyoma is, amely – tekintettel arra, hogy a hegyes talpú pajzsra lévő kettős kereszt heraldikai bal oldalán elhelyezett kisebb, osztott pajzs nyomai is láthatók – arra utal, hogy Károly ezen az oklevélen az új kettőspeccsétet alkalmazta. A király 1323. január 20-án kelt privilegiumai (Anjou-oklt. VII. 16. és 17. sz.) már szövegükben is jelzik, hogy ezeket a dokumentumokat az új és autentikus kettőspeccséttel erősítették meg. Összefoglalóan tehát elmondható, hogy Károly 1323. január 17-én, vagy legkésőbb 20-án már biztosan az új kettőspeccsétet használta, az azonban meglehetősen furcsa lenne, ha az oklevél szövegébe foglalt önmegnevezése eltérne a királyi pecséten feltüntetettől, ezért az új *sigillum duplex* bevezetésének ideje 1323. január első napjaira valószínűsíthető.

46 Dipl. Eml. 92. sz.

pai (hűbérúri) megerősítést, 1308-as végrendelete azonban nem, így I. Károly magyar király és utódai számára a nápolyi trón meg/visszaszerzésének legalább az elvi lehetősége megmaradt, ennek elérésében pedig igen fontos szerepet játszhatott a salernói hercegség megtartása. A cím jelentőségét jelzi, hogy az elsőszülötti jogokat magáénak tudható Róbert calabriai herceg 1304-ben önkényesen felvette ezt a titulust is, de használatával Károly magyar király tiltakozására kénytelen volt felhagyni. Később, 1317-ben, amikor Róbert immár királyként János nevű öcsének adományozta a címet, I. Károly újabb tiltakozása miatt János letette azt. A magyar király ugyanis 1317 februárjában azzal fordult Beatrix nevű leánytestvérének férjéhez, János viennei dauphinhoz († 1319),⁴⁷ hogy a salernói hercegséget és annak jogait segítsen számára visszaszerezni.⁴⁸ Nem tudjuk, hogy a későbbiekben hogyan alakultak a tárgyalások, és hogy mit kell pontosan a salernói hercegség „jogai” alatt érteni, az mindenesetre tény, hogy I. Károly 1323 januárjától következetesen és kizárólagosan használta ezt a címet.⁴⁹

Erzsébet királyné első és második kettőspecsetje

Károly 1331 elején azt követően, hogy előző évi szerencsétlen végkimenetelű havasalföldi hadjárata során, valamikor 1330 végén⁵⁰ alkancellárjával együtt odaveszett kettőspecsetjének nyomója is,⁵¹ kénytelen volt újat vésetni, noha egyébként ilyen szándéka nem volt. Sienai Péter aranyműves,⁵² aki e feladatot kapta, 1331. március 28-án birtokadományban részesült.⁵³ Az adománylevél Szepes várának megőrzését és az új kettőspecset elkészítését (*sculptio fabricatio seu paratio*) nevezi meg Péter mester érdeméül. A szepesi alispánságot is betöltő aranyműves legkésőbb 1331. március 6-án kérte Károlytól a Szepes megyei Jamnik (Jemnyk) birtokot, ezen a napon kelt ugyanis az a királyi parancslevél,⁵⁴ amely a szepesi káptalannak meghagyta, hogy a Péter által igényelt birtok határjárását és Péter birtokba iktatását végezze el. Ez a meghagyás még nem részletezi Péter érdemeit, csak a pátens formában kiállított adománylevél, így elképzelhető, hogy a kérelmet még csak a szepesi vár megtartása, illetőleg az új királyi pecsetnyomó készítésének folyamatban léte alapozta meg. Lehetséges azonban az is, hogy Péter 1331. március 6-ra már végzett feladatával.

Az új véseten Károly korábbi pecsetjeitől eltérően a hátoldalon elhelyezett kettős keresztet hordozó hegyes talpú pajzsot két oldalról sárkányok tartják, ami egyértelmű utalás⁵⁵ az első magyarországi – és egyúttal első európai – alapítású világi lovagrendre, amelynek létrejötté

47 Wertner 1888, 68.

48 Anjou-oklt. IV. 407. sz.

49 A fentieket részletesebben lásd Teiszler 2015, 73–76.

50 A hadjáratra vonatkozóan lásd Kristó 1988, 80–85., Veszprémy 2016.; időpontjának és az összecsapás helyszínének bizonytalanságaira Veszprémy–Somogyi 2014, 24–35.

51 Az ezzel kapcsolatos, az 1330-as évek elejéről való okleveles adatokat lásd Veszprémy – Somogyi 2014, 37.

52 Gárdonyi 1907, 45., 55.; Zsoldos 2017.

53 Anjou-oklt. XV. 124. sz.

54 Anjou-oklt. XV. 86. sz.

55 Takács 2011, 14.

1323–1326. közé tehető.⁵⁶ Ennek a heraldikai újításnak számunkra azért van jelentősége, mert belőle a királynéi nagypecsét használatára vonatkozóan is vonhatók le következtetések.

Łokietek Erzsébet, I. Károly utolsó felesége 1320 júliusában kötött házasságot a magyar királlyal.⁵⁷ Királynéi kettőspecsétjeit illetően egyetlen, 1331. február eleje előtti értékelhető viaszlenyomat sem maradt ránk. Az első olyan oklevél, amelyen Erzsébet kettőspecsétje napjainkban is érdemben tanulmányozható, 1331. február 9-én kelt.⁵⁸ Ezen a pecséten, amelyet Erzsébet többek között az imént megnevezett oklevél megerősítésére is használt, már élete végéig, idősebb királyné korában sem változtatott.⁵⁹ Előlapjának felirata: S[IGILLUM] ELIZABETH DEI GRA[CIA] HUNG[A]RI[E] REGINA PRINCEPS SALERNITANA, míg a hátlapé S[IGILLUM] ELISABETH REGINE FILIE LADIZLAI REGIS POLONIE.⁶⁰ Megjegyzendő, hogy Erzsébet királynénak napjainkig ez az egyetlen, jelenleg regisztrált magyar királynéi kettőspecsétje.

A magyar királynéi kettőspecsétek feliratukban és egyéb jellemzőikben is a férjeiket követték. Az ismert magyar királynéi kettőspecsétek sorát IV. Béla feleségéé, Laszkarisz Máriáé nyitja meg.⁶¹ Ő sigillum duplexének előlapján önmagára Magyarország királynéjaként hivatkozott, míg a hátlapon saját családi származására utalt, ahogyan később utódai is.⁶² Łokietek Erzsébet egyetlen lenyomatában is ismert kettőspecsétje I. Károly második felségpecsétje imitációjának tekinthető.⁶³ Miként Károly második kettőspecsétjén, úgy Erzsébetén is megjelenik a vágott magyar-Anjou címerpajzs mind az elő, mind a hátlapon, de a királyi pecséthez képest más elrendezésben. Hátoldalán a kettőskereszt-ábrázolás a magyar királynék szokásainak megfelelően címerpajzs nélküli.⁶⁴ Előlapi körirata a férje címeire, míg a hátlapé a hagyományoknak megfelelően saját származására utal.

Mivel I. Károly utolsó kettőspecsétváltása és Erzsébet királyné első ismert kettőspecsétje lenyomatának a megjelenése feltűnően egybeesik, akár arra is lehetne gondolni, hogy a királyi pár esetleg egyszerre módosított pecsétet 1331-ben. Arról azonban semmiféle hírünk nincs, hogy ebben az évben Erzsébet megváltoztatta volna kettőspecsétjét, ráadásul a Károly új sigillum duplexén megjelenő sárkány szimbólum a királynén nem látható.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Erzsébet 1331-től képileg és feliratilag is adatolható kettőspecsétje előlapján a Salerno hercegnéje címet is feltüntette. Ezt a titulust 1323 előtt – miként az a fentebbiekből kitűnik – nem használhatta, privilégiumokat azonban korábban is bocsátott ki,⁶⁵ így szükségszerűen lennie kellett egy korábbi nagypecsétjének is. Ő maga is utal

56 Veszprémy 1994, 11.

57 I. Károly házasságaira nézve lásd Kristó 2005.

58 Anjou-oklt. XV. 51. sz.

59 Idősebb királynéként fia második házassága után is ezt a pecsétet használta. Felismerhető töredéke még 1367. december 12-i oklevelén is látható (MNL OL DL 5631).

60 A pecsét leírását a DL 3138-as számú, 1338-ban kiállított oklevelén található példány alapján elkészítette Bándi 1982, 169.

61 Bodor 2001, 9.

62 Bodor 2001, 9–11.

63 Takács 2011, 12.

64 Bodor 2001, 9., Takács 2011, 12.

65 Erzsébet királyné oklevéladó tevékenysége 1321-től adatolható (Anjou-oklt. 372. sz.), a tőle származó első

erre egy alkalommal, fényt derítve egyúttal a királynéi nagypecsét cseréjének hozzávetőleges időpontjára: Erzsébet 1323. november 28-án kelt okleveléből arról értesülhetünk, hogy Csanád egri püspök kérésére *most használt kettőspecsetje* alatt erősíti meg saját, *korábbi kettőspecsetje* alatt kiállított, 1222. évi privilégiumát.⁶⁶

Noha 1323 novembere előtt a királynéi pecsétváltásra vonatkozó egyéb adatunk nincs, mégis úgy gondoljuk, hogy Erzsébet minden valószínűség szerint a férjével egyidejűleg, 1323 januárjában helyezte használatba második kettőspecsetjét, amelynek bevezetésére a király új, a királynéi nagypecsétre is rávezetett intulációja miatt volt szükség. Valószínűleg ekkor kerültek a királynéi pecsétre a hasított Anjou-magyar címerpajzsok is, amelyek a korábbi királyi nagypecséten még nem szerepeltek.

I. Károly és Erzsébet gyűrűspecsetjei

I. Károly gyűrűspecsetjei közül jelenleg csupán egynek a lenyomatát ismerjük. Ez a *sigillum anulare* kb. 8 mm átmérőjű volt, amelynek példányai a király 1326. és 1342. között keletkezett oklevelein maradtak fenn. Kör alakú mezejükben az uralkodó nevének kezdőbetűje (K) látható, körirata: S[igillum] SECRETUM.⁶⁷ E gyűrűspecsetet Károly oklevelein vörös viaszba nyomva önállóan alkalmazta. Korábbi adatunk arról, hogy Károly okmányok megerősítésére önállóan is használta volna gyűrűspecsetjét, nincs, sőt, a ránk maradt oklevelek éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak. Egy 1336-ban lefolytatott oklevélhamisítási vizsgálat alapján ezt a *sigillum anulare*t király az ujján viselte,⁶⁸ és feltételezhetően az uralkodó *specialis notarius*a kezelte.⁶⁹

Arra már Gárdonyi felfigyelt, „hogy I. Károly királynak 1322-ben egy másik gyűrűspecsetje volt, mely 1331-ben már nem volt használatban”.⁷⁰ Gárdonyi e megállapítását I. Károlynak arra az 1331 júliusában⁷¹ keletkezett oklevelére alapozta, amelyben az a kolozsvári hospesek kérésére átírta saját korábbi, 1222-ben kibocsátott pátensét⁷² a kérelmezők szabadságairól. Az 1331. évi dokumentum ugyanis a benne foglalt korábbinak a megpecsételéséről említést téve elmondja, hogy az „*sigillo nostro principali authentico sive maiori et insuper sigillo nostro annuleo priori consignatas*” volt. Gárdonyi azt is kifejtette, hogy ezt a gyűrűspecsetet alkalmasszerűen,⁷³ a királyi nagypecsét megerősítésére használták annak mezejébe nyomva, és szerinte azonosnak tekinthető azzal a *sigillum anulare*val, amit több egykori okmányon elhelyezett pecsét tanúsága,⁷⁴ valamint

iratok privilégiumok.

66 Anjou-oklt. VII. 608. sz.

67 A pecsét leírása: Bándi 1982, 168.

68 Anjou-oklt. XX. 71. sz.

69 Az oklevelet lásd, a pecsét kezelésére vonatkozóan pedig Kumorovitz 1943, 484–485.

70 Grün 1902, 183.

71 Anjou-oklt. XV. 266. sz.

72 Anjou-oklt. VI. 532. sz. Károlynak ez az oklevele eredetiben nem maradt ránk.

73 Grün 1902, 56.

74 Gárdonyi két példát is említ. Ezek egyike „III. Endre királynak 1291 július 12-ikén kelt privilegialis levele, melyben megerősíti István és Béla királyoknak Mogyoróy birtokról kiadott adományleveleit. A megerősítő oklevél szövegét követő jegyzetben a pecsétről az van írva, hogy abban a király arczától balra egy igen kis,

a Werbőczy Tripartitumában foglaltak alapján⁷⁵ Károly uralkodásának elején III. András király nagypecsétségbe *contrasigillum*ként nyomtak.⁷⁶ A leírások alapján ez a gyűrűspecst ismeretlen (igen kicsi) méretű, nyolcszögletű pecst volt, közepében K monogrammal és körülötte ismeretlen, feltehetően *sigillum secretum* tartalmú körbe futó felirattal.

Gárdonyi úgy vélte, hogy mivel a leírások alapján Károly első és Erzsébet lenyomatában ismert gyűrűspecstje is nyolcszögletű keretben ábrázolta a K monogramot, a különbség közöttük csupán annyi, hogy a királyné gyűrűspecstjének felirata E[LISABETH] SIGILLUM SECRETUM, azaz a körirat a királyné nevének rövidítését is tartalmazza, Károly valamikor 1322. után lecserélte gyűrűspecstjét, a korábbi Erzsébet királynénak ajándékozta, s ennek átalakításával keletkezhetett a királyné gyűrűspecstje.⁷⁷ Gárdonyi ezzel tulajdonképpen azt is mondja, hogy Károly az 1320-as évek elején felhagyott korábban *contrasigillum*ként használt gyűrűspecstjének használatával, új *sigillum anularéját* már önállóan alkalmazta, a királyné pedig 1322-ben vagy azt megelőzően nem rendelkezett gyűrűspecsttel.

Erzsébet királyné oklevelein valóban csak egy 1324-ben kelt diplomán⁷⁸ sikerült elsőként önállóan használt gyűrűspecst lenyomatát felfedezni, ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a királynénak korábban egyáltalán nem volt gyűrűspecstje, hanem inkább arra utal, hogy *sigillum anularéját* férjéhez hasonlóan önálló pecstként nem a kezdetektől használta.

veres viaszba nyomott, nyolcszögletű gyűrűpecst látható, melynek sem közepe, sem körirata ki nem vehető” (Grünn 1902. 184.). A kiadás, amelyre Gárdonyi hivatkozik, szó szerint a következőket mondja az oklevél I. Károly általi megerősítéséről: „Veres és zöld selyem zsinórról függ a kettős királyi pecst egy darabja, melynek a királyt ábrázoló felén a király arcától balra egy igen kis veres viaszba nyomott nyolcszögletű gyűrűpecst van nyomva; ennek belkörében egy kivehetetlen alak látható, gömbölyű köriratának igen kicsiny betűit csak a legerősebb nagyító üveg segítségével lehetne kivenni. Ezen kis titkos királyi gyűrűpecst egészen ismeretlen előttünk. Eredetie Inkey József ltban Iharos-Berényben F. 1. 5.” (HO. III. 31. sz. 41.). A Gárdonyi által hivatkozott oklevelet az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke nyilvántartja (Reg. Arp. 2029.), eredeti példánya azonban ma már nem lelhető fel. Gárdonyi másik példaként egy 1411-ből származó oklevelet hoz fel arra, hogy Károly gyűrűpecstjét III. András oklevelein ellenpecstként alkalmazták, amelynek szövege szerint „quasdam literas domini Andree dicti de Venetiis olim regis Hungarie privilegiales anno domini millesimo ducentesimo nonagesimo, regni autem sui anno primo emanatas per dominum Karolum regem appositione seu impensione sigilli sui annularis in cera rubra certa imagine ad dextram in sigillo facta confirmatas.” mutattak be (ÁUO XII. 167. sz. 200.). Noha Gárdonyi egyetlen 1411. évi oklevelet említ, Garai Miklós nádornak valójában két oklevele (1411. június 3. és 1411. szeptember 3.) említi tartalmi átírásban III. András király szóban forgó, 1290. oklevelét (Reg. Arp. 3689.). III. András ezen oklevelének az eredetije sem maradt ránk.

75 „Werbőczy Tripartitumában ugyanis ezeket találjuk Endre király okleveleiről: «Item literae tertii Andree regis, qui Venetus cognominatus est, non servantur, exceptis illis, si qua, per dominum Carolum regem, immediatum eius successorem annulari sigillo suo, in cera rubra in qua habetur litera K. circa imaginem a parte dextera pro signo confirmationis apposito fuissent confirmatae, nam tales observantur.» Vagyis III. Endre király oklevelei érvényességüket onnan merítették, hogy I. Károly vörös viaszba nyomott gyűrűpecstjét III. Endre nagy pecstjének képes oldalára a király arcától jobb felé helyezte” (Grünn 1902. 183.). A Tripartitum magyar nyelvű fordítása némileg megtévesztő, ugyanis az alapján feltételezni lehetne, hogy Károlynak az gyűrűpecstje, amelyet III. András okleveleire nyomtak, a pecstmezőben a K betű mellett valamilyen figurát is tartalmazott: „Továbbá harmadik, vagy melléknéven Velencei András királynak leveleit meg nem tartjuk, kivéve azokat, melyeket Károly király úr az ő közvetlen utóda, az erőben maradás jeléül vörös viaszba nyomott gyűrűpecstjével, melyben a kép mellett jobb felől K betű van, megerősített, mert az ilyeneket megtartják” (Tripartitum II. rész 14. czím, 17. §. Werbőczy 183.).

76 Grünn 1902, 183.

77 Grünn 1902, 183–186. A királynéi gyűrűpecst leírását lásd Bándi 1982, 169.

78 MNL OL DL 4904.

Kérdéses az is, hogy Károly pecsétcseréje mögött pusztán az önállóan alkalmazott királyi gyűrűspecset megjelenését kell-e látni. Kumorovitz Lajos Bernát szerint ugyanis Károly egy 1331. szeptember 2-án kelt oklevelén is használt *contrasigillum*ot, amely Kumorovitz leírása alapján 2,1 mm átmérőjű, vörös viaszba nyomott, kör alakú pecset volt az ország és az uralkodóház címerével, felirata alapján pedig *sigillum secretum*.⁷⁹ A Kumorovitz által említett oklevél a MNL OL DF 257 976 (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien; Urkundenabteilung: Allgemeine Urkundenreihe Rep. 1. 12.) számon nyilvántartott irattal⁸⁰ azonosítható, fotóján azonban csak a függőpecset sodratai láthatók, így Kumorovitz állítását nem sikerült ellenőrizni. Amennyiben hihetünk a szfragisztika elismert hazai tudósának az általa látott ellenpecset jellemzőit illetően, az azt jelenti, hogy uralkodása teljes idejét tekintve I. Károly három különböző gyűrűspecsetet használhatott, mi több, uralkodása második felében egyidejűleg kétféle is. Ebből pedig az következhet, hogy I. Károly akkor, amikor 1331-ben arról szövelt, hogy korábbi gyűrűspecsetjét 1322. után lecserélte, az nem az ujján hordott, önállóan is alkalmazott pecsétgyűrűre vonatkozott, hanem a *contrasigillum*ként használt titkos pecsétre, amelynek ábrája korábban K betű volt, a későbbiekben pedig az 1323 januárjától nagypecsétjén is feltűnő Anjou-magyar címer lehetett. Az 1336. évi vizsgálat során egy 1331-re hamisított oklevelet helyeztek górcső alá, de fel sem merült, hogy a királynak másik gyűrűspecsetje is volt. Az eljárás során a kúriában működő kancellária vezetőit kérdezték meg az oklevél *cursus*áról és a királyi pecsétről, így ha azt feltételezzük, amit a szakirodalom korábban megállapított, hogy a Károly ujján viselt gyűrűspecsetet a titkos jegyző avagy (?) titkos kancellár kezelte, felmerül a kérdés, hogy a Károly idejében esetlegesen párhuzamosan használt gyűrűspecsetek közül a *contrasigillum*ként használtat kire bízták. A Kumorovitz által felhozott oklevél – mai szóval élve – nemzetközi megállapodást tartalmaz, így az is felmerülhet, hogy a Károly uralkodásának második felében (esetleg) használt *contrasigillum*nak, felirata alapján titkos pecsétnek ugyanaz volt-e a szerepe, mint az ugyanilyen módon használt elődjéé. E kérdések felvetik a Károly kori királyi és királynéi pecséthasználattal szisztematikus áttekintésének, és ezzel együtt a Károly kori kancelláriai működés újragondolásának szükségességét is.

Összefoglalás

I. Károly magyar király első kettőspecsetje, és apja, Martell Károly magyar trónigényt kifejező *sigillum duplexe* kétségtelenül IV. Béla magyar király első kettőspecsetjével rokonítható. Ennek indoklására az Anjouk IV. Bélától való leszármazásának gondolatát szokás felhozni. Ők azonban következetesen V. Istvánra, és nem IV. Bélára alapozták magyarországi trónigényüket, ráadásul ez a magyarázat arra sem ad választ, hogy miért IV. Béla első, és miért nem későbbi kettőspecsetjét vették alapul saját *sigillum duplexe*ik elkészíttetéséhez, ezért lehetséges, hogy e

⁷⁹ Kumorovitz 1937, 83.

⁸⁰ Anjou-oklt. XV. 350. sz.

pecsétek párhuzama mögött sokkal triviálisabb dolog, vagy esetleg valamiféle más ideológiai megfontolás keresendő.

A magyar király 1323-ban első kettőspecsétjét másikra cserélte. Ennek hátterében a történetírás különböző okokat feltételezett, melyek közül a legvalószínűbb, pontosabban szólva az egyedüli mégis az, hogy I. Károly pusztán uralkodói címének megváltoztatása miatt változtatott pecsétet, magyar királyi titulusainak nápolyi igénycímekkel való kiegészítése mögött pedig valamiféle diplomáciai alku sejthető.

Károly 1323. évi pecsétváltása hatással volt a királynéi nagypecsétre is, tekintettel arra, hogy arra is rávezették az uralkodó újonnan felvett titulusait, s mivel egy alkalommal maga a királyné is utalt arra, hogy 1323 előtt másik kettőspecséttel rendelkezett, Erzsébet *sigillum duplexe*-inek száma – még ha lenyomatában ismeretlen is – egy újabbal bővíthető. Miután 1330 végén a második királyi nagypecsét elveszett, 1331-ben ismételtén uralkodói kettőspecsétváltásra volt szükség, ami viszont már nem vonta maga után a királynéi kettőspecsét megváltoztatását.

A kettőspecséten kívül Károly már uralkodásának első felében is bizonyíthatóan használt gyűrűspecsétet, méghozzá elődje, III. András okleveleinek megerősítésére *contrasigillum*ként. Ennek az ismeretlen méretű *sigillum anularé*nak a nyolcszögletű mezejében a K monogram, köriratában pedig feltételezhetően a *sigillum secretum* felirat volt, miként később az önállóan oklevelekre nyomott gyűrűspecsétjén is, amelyen a pecsét mezejében látható K betűt a felirattól már kör alakban elhelyezett pontozás választotta el, és a köriratot kívülről ugyanilyen kör alakban elhelyezett pontsor szegélyezte. Erzsébet királyné egyetlen lenyomatában is ismert gyűrűspecsétje a királyi gyűrűspecsét imitációjának tekinthető, hiszen nyolcszögletű mezejében ugyancsak K monogramot tartalmazott, pontsorral körbevett felirata azonban kiegészült saját nevének rövidítésével. A királyné ezt a pecsétjét – bizonyíthatóan 1324-től – oklevelein szintén önálló nyomatban használta. Gárdonyi úgy vélte, hogy Erzsébet királyné pecsétgyűrűjét Károly első pecsétgyűrűjének átalakításával hozták létre, amivel közvetve arra is utalt, hogy a királynénak korábban nem volt gyűrűspecsétje, Károly pedig felhagyott gyűrűspecsétjének ellenpecsétként történő alkalmazásával. Az, hogy Erzsébet királyné 1324 előtt nem használta gyűrűspecsétjét okleveleire nyomva, nem feltétlenül jelenti azt, hogy korábban nem rendelkezett *sigillum anularé*val. Kumorovitz közlése alapján I. Károly 1331-ben is használt ellenpecsétet saját *sigillum*án, amely a korábban *contrasigillum*ként alkalmazott gyűrűspecséthez képest mezejében nem a K monogramot, hanem a hasított Anjou-magyar címet tüntette fel, felirata azonban ennek is *sigillum secretum* volt. Mindez azt feltételezi, hogy I. Károly uralkodásának második felében – vagy annak legalábbis egy részében – továbbra is használt ellenpecsétet, de miután az ekkor feltűnő *conrasigillum* „nemzetközi” megállapodást tartalmazó oklevél szerepelhetett, felveti annak kérdését, hogy ez a pecsét milyen célt szolgált és ki kezelhette, ami a királyné önállóan is oklevelekre nyomott gyűrűspecsétjének megjelenésével, amely nagyjából azonos időben jelentkezik a király ugyanilyen gyakorlatával, pedig felveti a Károly kori pecsét-használat és kancelláriai működés újragondolásának szükségességét.

IRODALOMJEGYZÉK

- Almási 2005.** „Sub mediocri sigillo suo..” Megjegyzések a királyi középpecsét fogalmának kialakulásához. In: Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva (szerk.): *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 2005. 13–20.
- Almási 2005a.** Almási, Tibor: A contribution to the history of the term sigillum mediocre in the Hungarian Kingdom under the Angevins. *Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged* 5. Szeged, 2005. 74–84.
- Anjou-oklt.** *Anjou-kori oklevéltár – Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia* 1. (Szerk.): Almási Tibor – Blazovich László – Gécz Lajos – B. Halász Éva – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Papp Róbert – Piti Ferenc – Rábai Krisztina – Sebők Ferenc – Szőcs Tibor – Teiszler Éva – Tóth Ildikó. Budapest–Szeged, 1990.
- Bándi 1982.** Bándi Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár 1982. évi (állandó és időszaki) kiállításainak katalógusai: a Magyar Országos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítása, 1982. szept. 22-től. *Levéltári Közlemények*, 53. (1982) 1. sz. 165–199.
- Bodor 2001.** Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink I. Az Árpád-ház pecsétjei. Katalógus. *Turul*, 74. (2001) 1–2. sz. 1–20.
- Borzákné–Szegegy 1988.** Borzákné Nacsá Mária – Szegegy László: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről. (Descriptio Europae Orientalis) *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis*, 1987–1988. Szeged, 1988. 13–27.
- Csukovits 2012.** Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon. I. rész. I. Károly és uralkodása (1301–1342)*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2012.
- Csukovits 2019.** Csukovits Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: Neumann Tibor – Rác György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerkesztette: MTA Történettudományi Intézete – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Budapest–Piliscsaba, 2019. 19–62.
- Dipl. Eml.** Wezcel Gusztáv (szerk.): *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból II.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1875.
- Engel 1988.** Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok*, 122. (1988) 1–2. sz. 89–146.
- Engel 2001. Arch.** Engel Pál: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája – Középkori magyar genealógia*. Arcanum Digitéka, 2001. CD-Rom.
- Gárdonyi 1914.** Gárdonyi Albert: *A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon*. Különnyomat a Századok 1914. évi számából. Athenaeum, Budapest, 1914.
- Gárdonyi 1907.** Gárdonyi Albert: I. Károly király nagypecsétjei. (Két tábla melléklettel és hat ábrával a szövegben). *Turul*, 25. (1907) 30–87.

- Grünn 1901.** Grünn Albert: I. Lajos király oklevél-megerősítő záradéka (A szöveg közt egy hasonmással). *Turul*, 19. (1901) 27–37.
- Grünn 1902.** Grünn Albert: I. Károly király gyűrűpecsétje. (Három közlemény, négy pecséttrajzzal.) *Turul*, 20. (1902) 54–61., 112–121., 181–184.
- Hegedűs 2000.** Hegedűs András: A tornagallér használata I. Károly király pecsétjein. In: Hegedűs András (szerk.): *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Prímási Levéltár, Esztergom, 2000. 6–11.
- Kádár 2015.** Kádár Tamás: Harcban a koronáért. I. Károly (Róbert) király uralkodásának első évei 1305 végéig. In: *Történeti tanulmányok 23*. Debreceni Történeti Intézet, Debrecen, 2015. 42–111.
- Karácsonyi 1988.** Karácsonyi János: *Hamis oklevelek jegyzéke 1400-ig [a Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve]*. Szerkesztette és az előszót írta Koszta László. Szeged, 1988.
- Kristó–Makk 1990.** Kristó Gyula – Makk Ferenc: Árpádok. In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 61–65.
- Kristó 1988.** Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1988.
- Kristó 2005.** Kristó Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas*, 20. (2005) 4. sz. 14–28.
- Kumorovitz 1937.** Kumorovitz B. Lajos: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. In: Miskolczi Gyula (szerk.): *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve VIII*. Budapest, 1937. 69–112.
- Kumorovitz 1943.** Kumorovitz L. Bernát: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. (A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján.) In: *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 5*. (1942–1943). Stephaneum, Budapest, 1943.
- Lenkey–Zsoldos 2001.** Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: *Szent István és III. András*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2001.
- Marosi 1982.** Marosi Ernő: A 14. századi királyi pecsétek művészettörténeti jelentőségéhez. In: Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia (szerk.): *Művészet I. Lajos király korában*. Székesfehérvár, 1982. 139–152.
- Marosi 2015.** Marosi Ernő: A magyar Anjouk és Zsigmond király felségpecsétjei. *Ars Hungarica*, 41. (2015) 2. sz. 134–158.
- Radvánszky 1879.** Radvánszky Béla: Martell Károly, magyar királyi címmel ellátott kettős pecsétje 1295. évből. *Archaeologiai Értesítő*, 13. (1879) 3. sz. 108–111.
- Reg. Arp.** Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II*. MTA – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1923–1987.
- Takács 2011.** Takács Imre: Károly Róbert pecsétjei. *Ars Hungarica*, 37. (2011) 4. sz. 7–15.
- Takács 2011a.** Takács Imre: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. *Turul*, 84. (2011) 3. sz. 84–92.
- Takács 2012.** Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. (Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis 1.) Budapest, 2012.

- Teiszler 2015.** Teiszler Éva: I. Lajos király nápolyi trónigénye a diplomácia tükrében. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 138. Szeged, 2015. 63–79.
- Teiszler 2021.** Teiszler Éva: A dinasztiahoz tartozás mint a legitim királyi hatalom előfeltétele az Árpádok királyságában. In: Horváth-Lugossy Gábor – Vizi László Tamás (szerk.): *A Magyarágkutató Intézet Évkönyve 2020*. Magyarágkutató Intézet, Budapest, 2021. 537–560.
- Teiszler 2023.** Teiszler Éva: Szent Királyok kultusza – Szent Királyok nemzetsége. In: Kovács Attila – Tóth Anna Judit (szerk.): *László királytól Szent Lászlóig*. Magyarágkutató Intézet, Budapest, 2023. 95–109.
- Teiszler 2024.** Teiszler Éva: *Kik kicsoda Anonymusnál?* Egy újabb fikcióelmélet margójára. (Megjelenés alatt.)
- Tripartitum** Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve, melyet Werbőczy István a királyi felség személyes jelenlétének helytartója a legnagyobb gonddal készített. In: *Werbőczy* 3–320.
- Veszprém–Somogyi 2014.** Veszprém László – Somogyi Gréta: Károly Róbert magyar király 1330. évi havasalföldi hadjárata és az ún. posadai csata historiográfiája. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 1. sz. 23–41.
- Veszprém 1994.** Veszprém László: Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. A Szent György-lovagrend alapítása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 1. sz. 3–18.
- Veszprém 2016.** Veszprém László. A „posadai” csata. In: Pósz László – Veszprém László (szerk.): *Elfeledett háborúk*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2016. 232–246.
- Werbőczy** Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredeti 1517-iki kiadás után ford. Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1894.
- Wertner 1888.** Wertner Mór: Az Anjouk genealogiája különös tekintettel a magyarországi ágra. (Második közlemény.) *Turul*, 6. (1888) 68–75.
- Zsoldos 2007.** Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*. História, Budapest, 2007.
- Zsoldos 2009.** Zsoldos Attila: Anjou Károly első koronázása. In: Körmendi Tamás – Thoroczkay Gábor (szerk.): *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendő Bertényi Iván tiszteletére*. Budapest, 2009. 405–413.
- Zsoldos 2017.** Zsoldos Attila: Sienai ötvösből szepesi alispán. Olaszok és itáliaiak a Druget-nádorok szolgálatában. *Világtörténet*, 7. (2017) 1. sz. 53–74.

A KÖTET SZERZŐI

Agócs Gergely, a Magyarságkutató Intézet László Gyula Kutatóközpont és Archívumának tudományos munkatársa

Babucs Zoltán, a Magyarságkutató Intézet főigazgatói kabinetvezetője, hadtörténész

Bagi Zoltán Péter, Győr Megyei Jogú Város Levéltárának igazgatója

Borvendég Zsuzsanna, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa

Fabó Edit Ilona, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos munkatársa

Fehér Bence, a Magyarságkutató Intézet Klasszika-filológiai Kutatóközpontjának és a Nyelvtervezési Kutatóközpontjának az igazgatója

Horváth Ciprián, a Magyarságkutató Intézet Régészeti Kutatóközpontjának igazgatója

Illik Péter, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos munkatársa

Kanász Viktor, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos munkatársa

Kőő Artúr, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos munkatársa és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Karának tanársegédje

Magyar Zoltán, a Magyarságkutató Intézet László Gyula Kutatóközpont és Archívumának tudományos munkatársa

Majorossy Imre Gábor, a Magyarságkutató Intézet Eszmetörténeti Kutatóközpontjának tudományos munkatársa

Nagy Dóra, a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontjának tudományos segédmunkatársa

Sashalmi-Fekete Tamás, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának ügyvivő szakértője

B. Szabó János, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának igazgatója

Szuromi Rita, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos munkatársa

Tánczos Vilmos, kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének egyetemi tanára

Teizler Éva, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa